

ACADEMIA ROMÂNĂ  
Institutul de Etnografie și Folclor "Constantin Brăiloiu" din București

## TEZĂ DE DOCTORAT

# FOLCLORUL TRANȘEELOR. PERCEPȚIILE ȚĂRANILOR-SOLDAȚI ASUPRA „MARELUI RĂZBOI” REFLECTATE ÎN CULTURA TRADIȚIONALĂ ROMÂNEASCĂ

Îndrumător științific:

Acad. CORNELIA-SABINA ISPAS

Doctorand:

LUCIAN DRĂGHICI

București

2024

## CUPRINS

<b>Introducere</b> .....	4
<b>Capitolul I. Războiul – dimensiune permanentă a societății și culturii umane</b> .....	7
I.1.Războiul – aspecte istorice și culturale.....	7
I.2.Prezența fenomenului militar în folclorul românesc.....	10
I.2.1.Folclorul militar românesc – de la apariția primelor culegeri de folclor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, până la declanșarea Primului Război Mondial.....	11
I.2.2.Culegeri de folclor militar apărute în perioada Primului Război Mondial.....	19
I.2.3.Culegeri de folclor militar publicate în perioada interbelică și a celui de Al Doilea Război Mondial.....	22
I.2.4.Prezența folclorului militar în culegerile editate în perioada regimului comunist .....	26
I.2.5.Valorificarea folclorului militar după Decembrie 1989.....	26
<b>Capitolul II. Războiul, armata și țăranul român</b> .....	30
II.1.Modalități de recrutare și prestare a serviciului militar în Principatele Române/România, Imperiul Habsburgic și Imperiul Rus .....	30
II.2.Participarea la campanii militare. Țăranul român transilvănean și Războiul austro-prusac din 1866.....	38
II.3. În ajunul „Marelui Război”. Țăranul român din Vechiul Regat și Campania din Bulgaria din 1913 .....	54.
<b>Capitolul III. Țăranul-soldat român din armatele austro-ungară, rusă și română, în văltoarea Primului Război Mondial – mărturii din lirica folclorică</b> .....	70
III.1.„Plecarea la război”: plecarea spre moartea nesăvârșită ritualic – „moartea fără lumânare” .....	71
III.2.„Când era cătră sară/ Rușii ne înconjurară” – țărani-soldați români din armata austro-ungară .....	85
III.3. „Frunză verde fir de praz,/ Ne-o venitu un pricaz/ Să mă ieie la năcaz” – țărani-soldați basarabeni din armata rusă.....	110
III.4. Folclorul militar al țăranilor-soldați din armata române în timpul Războiului de Întregire 1916-1919.....	152
III.4.1 „Vai, săraca Românie,/ Ce ți-a fost soarta să-ți fie” – Luptele duse de armata română în anii 1916-1917.....	152

III.4.2. „Baioneta ascuțită/ Stă la Tisa ațintită” – Campania armatei române din anul 1919.....	176
<b>Capitolul IV. În spatele frontului.....</b>	<b>189</b>
IV.1.Prizonieratul.....	189
IV.2. Frontul de acasă .....	191
<b>Capitolul V. „Marele Război” și imaginarul popular.....</b>	<b>195</b>
V.1. Imaginea inamicului: Neamțul, Rusul, Ungurul, Bulgarul, Turcul.....	195
V.2. Figuri de lideri politici și militari din perioada Primului Război Mondial reflectate în „folclorul tranșeelor” .....	202
<b>Concluzii.....</b>	<b>217</b>
<b>Bibliografie.....</b>	<b>218</b>
<b>Anexa.....</b>	<b>224</b>

## REZUMAT

Lucrarea de față se poate defini ca o încercare de etnologie militară, prin care am intenționat să aduc în prim plan figura soldatului provenit din mediul rural, a țaranului-soldat din perioada Primului Război Mondial. Am folosit poeziile „folclorului tranșeelor” pentru a descoperi, pe cât posibil, viața afectivă a simplilor soldați smulși din lumea pașnică a satului și aruncați într-un război de dimensiuni nemaicunoscute până atunci. Prin intermediul acestor creații lirice folclorice am descoperit profunzimea și bogăția sufletească a celor aflați la baza piramidei militare. Multe dintre aceste poezii fac dovada unui netăgăduit har literar, constituind în același timp mărturii ale creativității și talentului artistic al țaranului român, așa cum s-a dovedit adeseori de lungul istoriei.

Contextul care a determinat elaborarea acestei lucrări a fost marcat de Centenarul Primului Război Mondial (1914-1918) și Centenarul Războiului de Întregire (1916-1919), comemorări care au readus în atenția specialiștilor, dar și a publicului larg, evenimentele petrecute acum mai bine de 100 de ani care au dus la făurirea României Întregite. Au fost editate numeroase sinteze, monografii, culegeri de documente, lucrări memorialistice care au adus noi informații, noi analize sau au reliefat noi aspecte referitoare la circumstanțele dramatice care au dus cu prețul a nenumărate jertfe la realizarea idealului național. Prin diverse manifestări culturale, au fost readuse în atenția publicului figuri emblematice ale istoriei României din acea perioadă, oameni politici și comandanți militari, care au avut o contribuție inestimabilă la pregătirea și participarea României la prima conflagrație mondială.

Dar, în frenezia culturală a rememorărilor istorice, un singur personaj a fost oarecum uitat: țaranul român îmbrăcat în uniformă militară, țaranul-soldat prins în urgia „Marelui Război”.

Lucrarea încearcă să răspundă la întrebarea: cum a perceput, care au fost sentimentele și trăirile țaranului-soldat român luat de la coarnele plugului și dus pe câmpurile de luptă ale unui război de dimensiuni și o ferocitate nemaivăzute până atunci în istorie?

În dorința de a răspunde la această întrebare care constituie „firul roșu” al lucrării am considerat că studierea creațiilor lirice populare alcătuite de țaranii-soldați care au ca subiect experiența războiului, constituie surse de o reală valoare în demersul pe care l-am desfășurat.

Crescuți într-o cultură a oralității și cu o instrucție școlară minimă, țaranii-soldați nu posedau abilitățile necesare pentru a consemna în proză sub formă de note, însemnări, jurnale, amintiri, tot ce au trăit pe câmpurile de luptă, în spitale sau în prizonierat. Singurele mijloace

de a-și exprima prea plinul sufletesc erau cântecele și poeziile compuse în clipele de oarecare răgaz. Aceste creații ne dezvăluie bogăția sufletească a acestor țărani-soldați.

Problema valorificării creațiilor lirice populare ca surse istoriografice a intrat în preocupările unor personalități reprezentative ale culturii române. De exemplu, în anii 1931-1932, Petru Caraman a publicat studiul *Contribuție la cronologizarea și geneza baladei populare românești*. Prin analiza cronicilor polone și maghiare din epocă și dând dovadă de o erudiție impresionată și un spirit analitic deosebit, Petru Caraman a reușit să identifice evenimentul istoric care l-a inspirat pe autorul anonim al baladei *Cântecul lui Marcos Pașa*: o expediție a armatei otomane în sudul Poloniei în iarna 1498-1499. În volumul *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, istoricul Gheorghe Brătianu analizează detaliat modul în care creațiile literare populare, balade și legende, reflectă evenimente istorice legate de descălecatul din Țara Românească și Moldova. Pe de altă parte, Mircea Eliade, în lucrarea *Mitul eternei reînțarceri*, subcapitolul „Miturile și istoria”, își exprimă, cu argumente solide, scepticismul cu privire la valoarea creațiilor folclorice ca izvoare istorice.

Lucrarea este structurată pe două paliere. Pe de o parte, am considerat necesară prezentarea contextului istoric, al evenimentelor care au generat compunerea acestor creații lirice pentru a înțelege circumstanțele deosebite care i-au inspirat pe barzii populari să transpună în versuri experiențele dramatice ale războiului. Pe de altă parte, am conectat și grupat poeziile conform etapelor esențiale ale itinerariului unui soldat în război: plecarea la oaste, frontul, spitalul, prizonieratul. Am luat în considerare și trăirile celor din spatele frontului, de pe „frontul de acasă”, în special ale femeilor și fetelor ale căror poezii constituie o veritabilă și complexă viziune asupra dramelor Primului Război Mondial.

În primul capitol al lucrării am încercat o prezentare generală a războiului în cadrul istoriei umanității, prezentând principalele teorii privind apariția și locul fenomenului belic în cadrul societății.

Războiul a fost prezent în istoria omenirii din timpuri străvechi. Primele scrieri ale oamenilor din Antichitate au ca subiect războiul. Cele mai vechi inscripții hieroglifice din Egiptul antic sunt dedicate victoriilor repurtate în luptă de primii faraoni. În Sumer, primele tăblițe de argilă povestesc despre aventurile lui Ghilgameș regele-războinic. În spațiul european, cea dintâi creație literară, *Iliada* lui Homer, are ca subiect războiul dus timp de 10 ani de o coaliție a aheilor împotriva troienilor. În Vechiul Testament, documentul cel mai vechi, potrivit specialiștilor, ar fi *Cântarea de laudă a Deborei* (Judecătorii, capitolul V), compusă în secolul al IX-lea î.Hr., care descrie una dintre numeroasele lupte duse de evrei împotriva canaaniților pentru stăpânirea „Pământului Făgăduinței”.

Dar dincolo de primele mărturii scrise, apar, din negurile preistoriei, urme ale unor conflicte violente între strămoșii lui *homo sapiens*. Pentru perioada Epocii Paleolitice (cca 1.400.000-10.000 î.Hr.), antropologii adoptă, în linii mari, două viziuni.

Prima, în descendența filosofiei politice a lui David Hume („războiul tuturor împotriva tuturor”), îi vede pe primii hominizi, organizați în grupuri (cete, hoarde etc.), într-un conflict cvasipermanent cu alte grupuri pentru stăpânirea teritoriilor de vânătoare și a surselor de apă potabilă.

Alți antropologi, influențați de ideile lui Jean-Jaques Rousseau („mitul bunului sălbatic”), descriu un tablou idilic al începuturilor umanității, în care înaintașii oamenilor contemporani conlocuiau în mod pașnic într-un mediu cu resurse de hrană în cantități îndestulătoare, resurse distribuit în mod echitabil, atât la nivelul membrilor comunității, cât și între grupuri. Pentru adepții mai mult sau mai puțin declarați ai lui Rousseau, conflictele violente interumane ar fi apărut în abia în epoca neolitică (cca. 9000-5.500 î.Hr.), odată cu începutul primelor forme cultivate a pământului și a creșterii animalelor pentru hrană și îmbrăcăminte. Conform adepților autorului *Contractului social*, trecerea de la stadiul de vânători-culegători la cea de agricultori și păstori a dus și la apariția proprietății private, fapt care a generat conflicte violente atât în cadrul comunității, cât și între grupurile sociale.

Tot în cadrul acestui capitol, în subcapitolul „Prezența fenomenului militar în folclorul românesc”, am prezentat apariția și dezvoltarea în spațiul cultural românesc a folclorului militar, a factorilor sociali care au determinat geneza „cântecului de cătănie”. În spațiul românesc, primele elemente culturale militare, ale vieții ostășești, au fost reflectate în folclor abia după participarea țăranilor-soldăți transilvăneni din regimentele grănicerești la războaiele duse de Imperiul Habsburgic împotriva Franței revoluționare și, ulterior, împotriva lui Napoleon I.

Aceste regimente fuseseră înființate în anii 1763-1764 în zona Năsăudului și, respectiv, a Sibiului (la Orlat), fiind formate din țărani eliberați din iobăgie în schimbul îndeplinirii obligațiilor militare. Crearea acestor regimente a fost generată de politica dusă de Habsburgi pentru cucerirea de teritorii aflate sub suzeranitatea (cazul Principatelor Române extracarpatice) sau suzeranitatea Imperiului Otoman, aflat în decadentă. Principala misiune a acestor regimente era apărarea și controlul graniței imperiului. Totodată, regimentele aveau atribuții în domeniul vamal, precum și pentru supravegherea măsurilor de carantină pentru combaterea epidemiilor.

Extinderea serviciului militar obligatoriu în anul 1868 a dus la creșterea numărului de tineri țărani români din Imperiul Habsburgic care aveau un contact direct cu viața militară.

Participarea românilor transilvăneni la campanile militare din anii 1859, 1866, 1878, precum și creșterea numărului tinerilor recrutați pentru efectuarea stagiului militar în urma introducerii conscripției au dus la o înflorire a folclorului liric militar, iar prezența „cântecelor de cătănie” în culegerile de folclor transilvănean și bucovinean.

Spre deosebire de Transilvania, în spațiul românesc extracarpatic apariția „folclorului militar” se pare că a fost un proces cu o dezvoltare mai lentă comparativ cu ceea ce s-a întâmplat în provinciile istorice românești aflate sub ocupație străină.

O cauză ar putea fi și faptul că în epoca fanariotă Principatele Române nu au avut structuri militare, singurele structuri „de forță” ale statului fiind gărzile de arnăuți destinate pazei domnitorului și formațiunile armate de dimensiuni reduse (dorobanți, slujitori, călărași ș.a.) destinate menținerii liniștii și ordinii publice. Au existat desigur și excepții ca în cazul forțelor armate constituite temporar de domnitorii Nicolae Mavrogheni (1786-1790) sau Constantin Ipsilanti (1802-1806), dar acestea au fost doar acțiuni sporadice, la fel cum a fost și înființarea și existența efemeră a oastei de panduri a lui Tudor Vladimirescu.

În Țara Românească și Moldova, bazele unor armate moderne au fost puse în anii 1830-1831 prin înființarea miliției/străjii pământene. Încorporarea în armată se făcea în special prin mijloace coercitive – „cu arcanul”, iar durata lungă a stagiului militar – 6 ani – ducea la înstrăinarea soldaților față de mediul rural din care provenea majoritatea acestora. Abia după participarea masivă a regimentelor de dorobanți la Războiul de Independență din 1877-1878 și, ulterior, a creșterii semnificative a numărului tinerilor din lumea satelor care efectuau stagiul militar a dus la apariția a numeroase poezii populare din categoria folclorului militar.

În cadrul subcapitolului „Folclorul militar românesc – de la apariția primelor culegeri de folclor, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea până la declanșarea Primului Război Mondial” – am făcut o prezentare a culegerilor și antologiilor de folclor apărute de la mijlocul secolului al XIX-lea până în prezent, care conțin parțial sau în întregime creații lirice de folclor militar. O atenție deosebită a fost dată culegerilor și antologiilor dedicate exclusiv poeziilor populare care au ca subiect Primul Război Mondial sau Războiul de Întregire.

Al doilea capitol al lucrării – „Războiul, armata și țăranul român” – este dedicat raportului dintre spațiul rural și spațiul militar de-a lungul timpului. În primul subcapitol – „Modalități de recrutare și prestare a serviciului militar în Principatele Române/România, Imperiul Habsburgic și Imperiul Rus” – am prezentat modalitățile de recrutare și încorporare a tinerilor români din mediul rural, de la „luarea cu arcanul” la conscripție, atât pentru tinerii din Principatele Române și Vechiul Regat, cât și în Imperiul Habsburgic și Imperiul Rus.

Tot în acest capitol am prezentat și două studii de caz: reflectarea în folclor a participării țăranilor-soldați români la Războiul Austro-Prusac din 1866 și la Al Doilea Război Balcanic din 1913.

În poezia „de cătănie” din Transilvania, mărturiile ale țăranilor-soldați români despre participarea la Războiul austro-prusac din 1866 se regăsesc, cu precădere, în culegerea alcătuită de Ioan Pop Reteganul intitulată *Trandafiri și viorele*, apărută în anul 1885 și reeditată în anul 1891. În cazul poeziilor referitoare la luptele de la Josefstadt și Königgrätz am reliefat acuratețea cu care sunt descrise evoluția operațiilor militare, starea morală a soldaților din armata austriacă sau relațiile cu ofițerii, elemente care fac din aceste poezii surse istorice valoroase pentru a înțelege viziunea complexă a țăranului-soldat transilvănean asupra acestui război.

Din poeziile „de cătănie” dedicate luptelor din vara anului 1866 se poate vedea în mod limpede că țăranul-soldat român transilvănean a participat la luptele din Războiul Austro-Prusac cu sentimentul de fatalitate, de supunere și acceptare a destinului, specific, în general, țăranului român aflat „sub vreme”. În versurile poeziilor nu se întrevede niciun sentiment patriotic, de apartenență la Imperiul Habsburgic, nicio o motivație de a participa la război, așa cum vom întâlni în unele poezii populare compuse de țărani transilvăneni în perioada Primului Război Mondial, când teama de invadatorii ruși, care erau relativ aproape de granițele Transilvaniei și care, mai grav, ocupaseră intermitent unele teritorii din Bucovina, au generat la o parte din țăranii români din Austro-Ungaria un sentiment de autoapărare sub forma unor sentimente patriotice față de Dubla Monarhie și mai ales, față de „bunul împărat” Franz Joseph I.

Și în cazul militarului „regățean” participant la campania din 1913 din Bulgaria, versurile acestuia ne oferă un tablou în culori vii ale acestui eveniment istoric, văzut din perspectiva țăranului român. Poeziile populare constituie o mărturie prețioasă asupra modului în care țăranii-soldați au perceput Campania din 1913 a armatei române. Se poate vedea cum simplii soldați au plecat la război cu sentimente patriotice și au suportat cu stoicism greutățile campaniei. Totodată, din conținutul poeziilor se reflectă și frământările care se manifestau în rândurile țăranilor români, frământări generate de problemele sociale și economice cu care se confruntau în traiul zilnic, generate în primul rând de întârzierea efectuării unei reforme agrare cuprinzătoare. După cum se poate vedea din conținutul poeziilor, țăranii-soldați erau încrezători că participarea la Al Doilea Război Balcanic îi va determina și chiar îi va obliga pe guvernanți să treacă la aplicarea de reforme și în primul rând a reformei agrare.



Capitolul al treilea – „Țăranul-soldat român din armatele austro-ungară, rusă și română, în vâltoarea Primului Război Mondial – mărturii din lirica folclorică” ar putea fi considerat drept „nucleul” lucrării.

În primul subcapitol – „Plecarea la război», plecarea spre moartea nedesăvârșită ritualic – «moartea fără lumânare»” – am prezentat poezii populare care descriu, cu real talent, dramele sufletești generate de despărțirea de familie și de satul natal, sentimentele de teamă, disperare, jale, exprimate prin intermediul creațiilor lirice. Trenul ca un vehicul psihopomp spre o moarte aproape sigură, tânărul soldat care se consideră blestemat de mamă la naștere sau, mai sfâșietor, fiul care își blestemă mama pentru că l-a născut doar ca să moară în război în floarea vârstei, teama de a muri pe front fără îndeplinirea riturilor funebre care asigură liniștea sufletului pe cealaltă lume sunt principalele motive literare ale acestor poezii.

Următoarele subcapitole prezintă creații lirice reprezentative ale țăranilor-soldați care au ca subiect luptele la care au participat. Chiar dacă autorii poeziilor sunt etnici români, am considerat necesar să grupez aceste poezii în funcție de perspectiva din care sunt văzute realitățile frontului: poeziile create de țărani-soldați transilvăneni din armata austro-ungară, țărani-soldați basarabeni din armata țaristă și, desigur, de țăranii-soldați din armata română. În versurile acestora se poate vedea că există diferențe majore, în pofida multor elemente comune inerente, în modul de abordare a războiului de către un „regățean” față de un basarabean, de exemplu. Pentru o înțelegere a împrejurărilor deosebite care au dus la alcătuirea acestor poezii, am făcut o prezentare pe larg a operațiilor militare ale armatelor în care au luptat țăranii-soldați români.

Poeziile și cântecele inspirate de viața pe front sunt cele mai dramatice dintre creațiile populare ale perioadei. Spiritul țăranului român, indiferent din ce zonă geografică ar veni el, este comun, iar în fața morții găsim doar o durere resemnată, fără un tragism exagerat, o întoarcere în natură, cu regretul că familia va suferi mai mult moartea decât soldatul de pe front.

Soldatul și-a acceptat soarta, știe că familia nu-l va mai găsi, iar moartea este inevitabilă, ei fiind sacrificați pentru un scop pe care mulți dintre nu îl înțeleg, mai ales țăranii-soldați transilvăneni și cei basarabeni.

De remarcat faptul că în creațiile lirice ale țăranilor-soldați basarabeni întâlnim motivul „fetei cu lumânarea”, un motiv comun și în poezia de război ardeleană și în cea din Vechiul Regat.

Descrierea detaliată și deosebit de expresivă a luptelor și exprimarea trăirilor și sentimentelor încercate de țăranul-soldat în condițiile dramatice ale câmpurilor de luptă fac din

aceste poezii surse istorice deosebit de valoroase pentru înțelegerea modului în care țărani-soldați români au perceput realitățile crude ale războiului.

Capitolul al patrulea, intitulat „În spatele frontului”, înfățișează creații lirice inspirate de circumstanțe non-belice: prizonieratul și „frontul de acasă”.

Pentru militarii români transilvăneni ajunși, în calitate de prizonieri, pe câmpiile nesfârșite ale Rusiei, perioada prizonieratului a fost un răstimp petrecut într-un univers straniu, în care totul, începând de la elementele naturii, era total diferit față de ceea ce cunoscuseră până atunci.

În cazul „frontului de acasă”, se poate spune că poeziilor prezentate compun o adevărată frescă a războiului văzut din perspectivă feminină. Creațiile lirice compuse de soțiile, surorile sau iubitele celor plecați pe front ne descriu o lume a satului clătinată din temelii și bulversată de schimbările dramatice aduse de „Marele Război”. Prin intermediul acestor poezii devenim martori la zbuciumul sufletesc al femeilor și fetelor care încercau să mențină „pe linia de plutire” gospodăriile lipsite de aportul esențial al bărbaților plecați pe front și care trăiau permanent cu teama ca aceștia să nu piară în flăcările războiului. Un aspect interesant pentru mentalitatea epocii este sentimentul de respingere a celor care s-ar fi putut întoarce din război cu infirmități grave și care ar fi devenit o povară în cadrul economiei unei gospodării țărănești.

Ultimul capitol al lucrării este dedicat imaginarului războiului. În primul subcapitol analizăm, cu ajutorul creațiilor lirice, modul în care era văzut *Inamicul*, *Străinul* și care erau etapele prin care imaginea acestuia se transforma de la *Omul Diferit* la o entitate cu trăsături monstruoase, fizice și sufletești.

Pe timp de pace, în special în spațiul rural, și nu numai în cel românesc, imaginea *Străinului* producea cel puțin un sentiment de neliniște, mai mult sau mai puțin conștientizat. *Străinul* era cel care o vorbea o limbă aproape neinteligibilă, cel care se diferenția, într-o mai mică sau mai mare măsură, prin îmbrăcăminte, obiceiuri, alimentație etc.

Pe timp de război imaginea *Străinului* care aparținea taberei dușmane glisa, adeseori, spre „alteritatea radicală”, ca aparținător al unei specii aproape diferite de cea umană. Imaginea *Străinului* căpăta, de multe ori, trăsături supranaturale inspirate de imaginarul religios sau de cel al basmelor populare.

În al doilea capitol, prezentăm imaginea pe care unii lideri politici și militari din perioada „Marelui Război” o aveau în viziunea lumii rurale, cu lumini și, mai ales, cu umbre.

În folclorul de război din Transilvania, principalele personalități istorice la care se face referire sunt împărații austro-ungari Franz Joseph și Carol I, împăratul german Wilhelm I și mai ales țarul Nicolae al II-lea. În numeroase poezii populare din Transilvania, ultimul țar al

Rusiei este blamat atât pentru declanșarea războiului, cât și pentru prelungirea inutilă a acestuia în pofida pierderilor umane catastrofale.

În folclorul militar creat de țărani români din Vechiul Regat care au luptat în Războiul de Întregire întâlnim referiri la personalitățile istorice din epocă. Bineînțeles, printre conducătorii armatei române un loc principal îl ocupă Alexandru Averescu, beneficiarul unui „cult al personalității” cu valențe aproape mistice, cult născut în tranșeele războiului. Pentru țăranul-soldat român, „tata Averescu” a fost comandantul care a condus armata română în bătăliile victorioase din vara anului 1917.

Totodată, în versurile țăranilor-soldați se regăsesc și generalii francezi a căror activitate în perioada Primului Război Mondial a fost legată în mod direct sau indirect de participarea României la „Marele Război”. Generalul Maurice Sarrail, comandantul armatei de la Salonic, care trebuia să declanșeze ofensiva pe frontul din Balcani concomitent cu intrarea României în război, este privit cu dispreț, ca un militar fanfaron și laș, care se teme să intre în luptă pentru a-și salva aliații, conform cuvântului dat. În schimb, generalul Louis Franchet D'Esperey, a cărui ofensivă în Balcani, din toamna anului 1918, a dus la înfrângerea rapidă a Bulgariei și Turciei, precum și la eliberarea Serbiei, și, mai ales, generalul Henri Berthelot, șeful Misiunii Militare Franceze în România și, în toamna anului 1918, comandantul Armatei de Dunăre, se bucurau de aprecierea și, putem spune, simpatia, creatorilor de folclor militar.

Prin intermediul poeziilor populare din perioada Primului Război Mondial putem identifica modul în care meritele și greșelile personalităților reprezentative ale acestei perioade erau receptate și judecate cu luciditate și spirit critic – trăsături definitorii ale personalității țăranului român.

Lucrarea de față încearcă, prin intermediul creațiilor lirice de „folclor militar”, să contribuie la dezvoltarea unei direcții de cercetare mai puțin abordate în istoriografia militară românească, cea a orientată spre simplul soldat român, în care să fie descrise și analizate formarea în cadrul organismului militar, condițiile de trai, modurile în care acționează pe timp de pace sau la război și, cel mai important, sentimentele și trăirile încercate în perioada sau perioadele petrecute „sub drapel”.

Prins în vârtoarea Primului Război Mondial, țăranul român îmbrăcat în uniformă militară, cu sensibilitatea și creativitatea care l-au caracterizat dintotdeauna, a găsit în poezia lirică, în stil folcloric, posibilitatea de a a-și exprima trăirile încercate în cazărmi și pe câmpurile de luptă, în spitale sau lagăre de prizonieri. Creațiile lirice ale soldaților-țărani reprezintă surse valoroase pentru studierea mentalităților și stărilor sufletești ale celor care au trecut prin „furtunile de oțel” ale „Marelui Război”.

## BIBLIOGRAFIE

- \*\*\* *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*, Volumul I (1800-1891), București, Editura pentru Literatură, 1968.
- \*\*\* *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*, Volumul II (1892-1904), București, Editura Saeculum I.O., 2002.
- \*\*\* *Bibliografia folclorului românesc 1930-1955*, București, Editura Saeculum I.O., 2003.
- \*\*\* *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc 1965-1969*, București, Editura Saeculum I.O., 2005.
- \*\*\* *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc 1956-1964*, Editura Saeculum I.O., 2004.
- \*\*\* *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc 1970-1995*, București, Editura Saeculum I.O., 2006.
- \*\*\* *Bibliografia românească de etnografie și folclor 2001-2010*, Partea I, București, Editura Academiei Române, 2015.
- \*\*\* *Bibliografia românească de etnografie și folclor 2001-2010*, Partea a II-a, București, Editura Academiei Române, 2020.
- \*\*\* *Cântece ostășești*, Editura „Lumea și Țara”, Cluj, 1934.
- \*\*\* *Enciclopedia Primului Război Mondial*, București, Editura Teora, 2000
- \*\*\* *Folclor din Oltenia și Muntenia*, Volumele I și II, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- \*\*\* *Folclor din Oltenia și Muntenia*, Volumul III, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- \*\*\* *Folclor din Moldova*, Editura pentru Literatură, București, 1969.
- \*\*\* *Folclor din Transilvania*, Editura pentru Literatură, București, 1967.
- \*\*\* *Istoria militară a poporului român*, Volumul IV, București, 1987.
- \*\*\* *Istoria militară a poporului român*, Volumul V, București, 1988.
- \*\*\* *Istoria românilor. Volumul VII. Tom II. De la Independență la Marea Unire (1878-1919)*, București, Editura Enciclopedică, 2003.
- \*\*\* *Lexicon militar*, București, Editura Militară, 1980.
- \*\*\* *România în anii Primului Război Mondial*, Volumele I și II, București, Editura Militară, 1987.
- Alecsandri, Vasile, *Poezii populare ale românilor. Adunate și întocmite de ...*, București, Tipografia Lucrătorilor Asociați, 1866.
- Amzăr, Dumitru Cristian, *Rânduiala ființei românești. Studii de morfologie culturală*, București, Editura Eikon, 2015.
- Arcuș, Marin I. (editor), *Cântece naționale ostășești*, Târgu Jiu, Editura Centrului județean al creației populare Gorj, 2000.
- Ardelean, Liviu, *Viața de război. Soldați ardeleni și maramureșeni în Primul Război Mondial*, în „Memoria ethnologica” an XIV, nr. 52-53, iulie-decembrie 2014.
- Audoin-Rouzeau, Stéphane; Becker Anette, *Războiul redescoperit 1914-1918*, București, Editura Corint, 2014.

Barry, Quintin, *The Road to Königgratz. Helmuth von Moltke and the Austro-Prussian War 1866*, Helion & Company, 2010

Bălăican, Delia; Mărgărit, Sorin, *România la Centenar. 100 de poezii de pe frontul Marelui Război*, București, f. ed., 2018.

Bălășoiu, Gheorghe M., *Răsboiul româno-bulgar compus în poezii de.... din Drăgășani, fost sergent secretar în Regimentul 14 Artilerie*, Drăgășani, Tipografia Adămoiu & Ionescu, 1914.

Bălțeanu, Valeriu, *Dicționar de magie populară românească*, București, Editura Paideia, 2003.

Bernea, Ernest, *Cadre fundamentale ale gândirii populare românești. Contribuții la reprezentarea spațiului, timpului și cauzalității*, București, Editura Predania, f.a.

Bernea, Ernst, *Civilizația românească sătească*, București, Editura Vreimea, 2006.

Berstein, Serge; Milza, Pierre, *Istoria Europei. Volumul IV. Naționalismele și Concertul European. Secolul XIX (1815-1919)*, Iași, Institutul European, 1998.

Berthelot, Henri, generalul, *Memorii și corespondență (1916-1919)*, București, Editura Militară, 2012.

Bibicescu, I.G., *Poezii populare din Transilvania, culese și adnotate de ...*, București, Imprimeria Statului, 1893.

Boromiz, Marius (coordonator), *Să iei viața de coarne și să câștigi, Volumul I. Versuri uitate din Marele Război. Cântece și doine cătănești, Volumul II. Viața de lângă front. Doine și poezii de acasă*, Sibiu, Editura Armanis, 2020.

Bot, Nicolae, *Cântece de cătănie. Antologie de...*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2018.

Brăiloiu, Constantin, *Poeziile lui Vasile Tomuț din Războiul 1914-1916*, în „Sociologia românească”, an IV (1942), nr. 7-12 (iulie-decembrie), p. 526-550.

Brăiloiu, Constantin, *Poeziile soldatului Tomuț din Războiul 1914-1916*, București, f. ed., 1944.

Brătianu, Gheorghe I., *Tradiția istorică despre întemeierea satelor românești*, București, Editura Eminescu, 1980.

Bucholz, Arden, *Moltke and the German Wars 1864-1871*, Palgrave, 2001

Bulei, Ion, *Un război în cenușa imperiilor*, București, Editura Cadmos, 2010.

Bulgăr, Gh.; Constantinescu-Dobridor, Gh., *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, Volumele I și II, București, Editura Saeculum I.O., 2019.

Buttar, Prit, *Collision of Empires. The War on The Eastern Front*, Oxford, Osprey Publishing, 2014.

Buttar, Prit, *Germany Ascendant: The Eastern Front 1915*, Oxford, Osprey Publishing, 2015.

Buttar, Prit, *Russia' Last Gap. The Eastern Front 1916-17*, Oxford, Osprey Publishing, 2016.

Buttar, Prit, *The Splintered Empires. The Eastern Front 1917-21*, Oxford, Osprey Publishing, 2017.

Buzdugan, Ion, *Scrieri. Volumul II. Folclor. Tradiții populare. Traduceri*, Chișinău, Întreprinderea Editorial-poligrafică „Știința”, 2014.

Caracostea, Dumitru; Bârlea, Ovidiu, *Problemele tipologiei folclorice*, București, Editura Minerva, 1971.

Caraman Petru, *Studii de folclor*, volumul I, București, Editura Minerva, 1987.

Ciobanu, Nicolae; Bădălan, Eugen, *Cronologia Primului Război Mondial*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 2001.

Ciobanu, Vitalie, Munteanu, Sergiu, *Aspecte ale recrutării și mobilizării militare din Basarabia (a doua jumătate a sec. XIX-începutul sec. XX)*, în „Cohorta”, nr. 1/2007.

Ciobanu, Vitalie N., (coordonator), *Militarii basarabeni 1917-1918. Studii și documente*, Chișinău, f. ed., 2010.

Canianu Mihai, *Poezii populare. Doine culese și publicate întocmai cum se zic de...*, Iași, Editura Librăriei „Frații Șaraga”, 1888.

Cătană, George, *Flori din războiu, versuri populare culese din gura soldaților*, Caransebeș, 1919.

Cerbulescu, N., căpitan, *Cântece din războiu, culese de pe front de...*, Sibiu, Tipografia Școlii Militare de Infanterie „Principele Carol”, 1924.

Cernea, Gheorghe, *Doine de războiu (1914-1919) din regiunea Cohalmului, jud. Târnava Mare, culese de...*, Făgăraș, Tipografia „Cultura”, 1934.

Cioloca, Dumitru, Dr., *Cântece din Războiu. Dor și jale, Volumul I. Vitejești, Volumul II. Dor și Jale, adunate de...*, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezane, 1915, 1916.

Colac, Tudor (editor), *Drag îmi e să fac armata. Din folclorul taberei militare*. Chișinău, Editura Litera, 2002.

van Creveld, Martin, *The Culture of War*, New York, Ballantine Books, 2008.

Cuceu, Ion (editor), *Cîntecul de cătănie*, I, II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1997, 2002.

Dobre Alexandru, *Folclorul taberei militare. Armata și războiul în folclorul românesc*, București, Editura Deliana, 2001.

Dobre, Alexandru, *Etnologia poporului român, Volumul 1*, București, Editura Etnologică, 2018.

Drăghicescu, Dumitru, *Din psihologia poporului român*, București, Editura Albatros, 1996.

Drobotă, Eugeniu, *Lăcrămioare. Cântece din războiu culese de la fetele din Poiana Sibiului*, Poiana Sibiului, f. ed., 1917.

Dumitrescu, Doru; Manea, Mihai; Popescu Mirela, *Mica enciclopedie a Marelui Război (1914-1918)*, București, Editura Corint Educațional, 2014.

Eliade, Mircea, *Mitul eternei reînțarceri*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999.

Emilciuc, Andrei, (coordonator), *Primul Război Mondial și Basarabia*, Chișinău, f. ed., 2015.

Eminescu, Mihai, *Opere alese, III, Literatura populară*, ediție îngrijită și prefăcută de Perpessicius, București, Editura pentru Literatură, 1965.

Eretescu, Constantin, *Folclorul literar al românilor. O privire contemporană*, București, Editura Spandugino, 2022.

Esca, Aurel ; Schiopul, Ion Iosif, *Flori de sânge. Cântece de pe câmpul de războiu adunate de...*, București, Editura Librăriei A.A. Stănculescu, f.a. [1915, conform fișei B.A.R.].

- Epure, Ion, *Poezii și cântece populare din Banat*, Brașov, Editura Librăriei Ciurcu, 1892.
- Ferguson, Niall, *Războiul lumii. Epoca urii*, București, Editura RAO, 2012.
- Fotino, Stanca, *Implicații funcționale ale cântecului de cătănie*, în „Revista de etnografie și folclor, Tomul 18, nr. 1/1973, pp. 31-40.
- Florian, Mirela, *Scrisori de pe front*, ediția a II-a revizuită, București, Editura Martor, 2018.
- Fruntelată, Ioana-Ruxandra, *Narațiunile personale în etnologia războiului*, București, Editura Ager, 2004.
- Fruntelată, Ioana-Ruxandra, *Despre interpretarea etnologică*, București, Editura Etnologică, 2020.
- Fuller, J.F.C., *A Military History of the Western World, Volume III. From the American Civil War to the End of the World War II*, Da Capo Press, 1987.
- Gavrilescu, Alex., maior, *Cântece și poezii ostășești*, București, Imprimeria Fundației Culturale „Principele Carol”, 1925.
- Gilbert, Martin, *The First World War. A Complete History*, Londra, Phoenix Publishing, 2008.
- Giuglea, Ioan; Silea, Irimie, *Poezii. Întâmplări din războiu petrecute pe frontul italian de Ioan Giuglea și Cântecul mobilizării din anul 1914 de Irimie Silea*, Brașov, Editura Librăriei Ioan I. Ciurcu, 1918.
- Göllner, Carol, *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764-1851*, București, Editura Militară, 1973.
- Guéno, Jean-Pierre; *Paroles de poilus. Lettres et carnets du front*, Paris, Flammarion, 2012.
- Guilaine, Jean; Zammitt, Jean, *The origins of war. Violence in Prehistory*, f. loc., Blackwell Publishing, 2005.
- Hangea, Ieronim; Ilieșiu, Iustin, *Poezii din rezel 1914-1915 și doine populare, de...*, Brașov, Editura Librăriei Ioan I. Ciurcu, 1916.
- Hart, Peter, *The Great War 1914-1918*, Londra, Profile Books, 2014.
- Hentea, Călin, *Mereu nerostita istorie a luptelor românilor din Antichitate până în zilele noastre*, Chișinău, Editura Cartier, 2018.
- Hodoroabă, Neculai V. *Cântece ostășești culese de pe front*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Viața Românească”, 1923.
- Hogg, Ian V., *Dicționarul marilor bătălii*, București, Editura Artemis, f.a.
- Hosking, Geoffrey, *Rusia, popor și imperiu – 1522-1917*, Iași, Editura Polirom, 2001.
- Howard, Michael, *Războiul în istoria Europei*, Timișoara, Editura Sedona, 1997.
- Hozier, H.M., *The Austro-Prussian Conflict of 1866*, Leonaur Ltd., 2012.
- Ionescu-Plopșor, C., *Monografia județului Dolj. Izvoare folclorice. Volumul II. Partea I. Balade*, Craiova, f. ed., 1944.
- Iorga, Nicolae, *Istoria oștirii românești*, Volumul II, București, Tipografia „Neamului Românesc”, 1919.
- Ispas, Sabina; Truță, Doina, *Lirica populară de dragoste*, București, Editura Minerva, 1995.

Ispas, Sabina, *Cântecul epic eroic românesc în contextul sud-est european: Cântecurile pețirii*, București, Editura Minerva, 1995.

Ispas, Sabina, *Cultură orală și informație transculturală*, București, Editura Academiei Române, 2003.

Ispas, Sabina, *Rosturi și moravuri de odinioară*, București, Editura Etnologică, 2012.

Ivanovici, Simion; Morariu, Victor, *Poezii populare de pe câmpul de luptă*, Suceava, 1916.

Jarnik, Ion Urban; Bârseanu, Andrei, *Doine și strigături din Ardeal. Date la iveală de...*, Brașov, Editura Librăriei Ciurcu, 1895.

Jiga-Iliescu, Laura (coordonator), *Scrieri țărănești. Documente olografe în arhiva IEF*, București, Editura Cheiron, 2005.

Karnouh, Claude (editor), *Odiseea bravului soldat Alexa*, București, 2006, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, 2016.

Kirițescu, Constantin, *Istoria Războiului pentru Întregirea României 1916-1919*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

Keely, Laurence E., *War before Civilization*, Oxford, Oxford University Press, 1996,

Leșcu, Anatol, *Românii basarabeni în istoria militară a Rusiei*, București, Editura Militară, 2009.

Licea, Ion, *Cântece ostășești din vremea războiului*, Galați, Tipografia George Jorică, 1936.

MacMillan, Margaret, *Războiul. Cum ne-au modelat conflictele*, București, Editura Trei, 2022.

Macuc, Mihai, *România, Balcanii și Europa*, Volumul II, București, Editura ANI, 2007.

Maior, Liviu, *Românii în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, București, Editura Enciclopedică, 2004.

Marinescu, A. prof. dr., *Cântece ostășești din război* (conferință radiofonică), în *Armata și mass-media*, Brăila, Editura Istros, 2013.

Măgureanu, Valeriu, *Cântece de cătănie*, în *Calendarul tradițiilor militare-2012*, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2011.

Melin, A., *Din război. Versuri și cântece*, Blaj, Tipografia Seminarului teologic greco-catolic, 1918.

Mocanu, Vasile, gl. bg. (r.), *Istoria Armatei Române. Repere cronologice*, Volumul 2, București, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2006.

Moraru, Sebastian, *Casa, satul și devenirea în tradiția românească*, București, Editura Saeculum I.O., 2018.

Morris, Ian, *War! What is it Good For? Conflict and the Progress of Civilizations from Primates to Robots*, New York, Farrar, Straus and Giroux Books, 2024.

Nanu, D. Al., *Poezia Milităriei și a Crăciunului*, Pitești, Tipografia „Artistica” – P. Mitu, 1933.

Negustor, Gheorghe; Ghenghea, Mircea-Cristian, (editori), *De la Imperiu la Regat. Românii basarabeni și Marele Război*, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2018.

Olteanu, Constantin, *Evoluția sistemului ostășesc la români*, București, Editura Militară, 1986.



- Otu, Petre, *Mareșalul Alexandru Averescu – militarul, omul politic, legenda*, București, Editura Militară, 2005.
- Otu, Petre, *Mareșalul Constantin Prezan. Vocația datoriei*, București, Editura Militară, 2009.
- Otu, Petre (coordonator), *100 de mari bătălii din istoria românilor*, București, Editura Orizonturi, 2009.
- Otu, Petre, *România în Primul Război Mondial*, București, Editura Litera, 2019.
- Overy, Richard, *Why War?*, New York, W.W. Norton & Company, 2024.
- Pamfile, Tudor, *Cântece de țară. Adunate de ...*, Librăriile Socec & Comp., C. Sfetea și Librăria Națională, București, 1913.
- Papadima Ovidiu, *Literatura populară română*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Papadima, Ovidiu, *O viziune românească a lumii*, București, Editura Saeculum I.O., 2015.
- Papahagi, Tache, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, Editura „Cultura Națională”, 1925.
- Papahagi, Tache, *Creațiunea poetică populară*, București, Atelierele Socec & Co. S.A., 1926.
- Papahagi, Tache, *Mic dicționar folcloric. Spicuri folclorice și etnografice comparate*, București, Editura Minerva, 1979.
- Popa, Mircea N., *Primul Război Mondial 1914-1918*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979.
- Popescu, Aurelian I., *Ideea de unitate națională în viziunea populară*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1980.
- Popescu, Gabriel N., *Cântece din zile grele ale cătăniei mele : Istoricul în versuri populare al Batalionului Vânători de Munte. Istoricul Batalionului de Vânători de Munte în Primul Război Mondial*, Târgoviște, Editura Macarie, 1998.
- Popoiu, Paula, *Etnologie*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2007.
- Preda, Dumitru, (coordonator), *În apărarea României Mari. Campania Armatei Române din 1918-1919*, București, Editura Enciclopedică, 1994.
- Precup, Emil, dr., *Dor și jale. Patimi și suferințe. Poezii culese din războiu, aranjate și publicate pentru popor de ...*, Gherla, Tiparul Tipografiei Diecezane Gherla, 1920.
- Rădulescu-Codin, C., *Cântece din război, Câmpulung [Muscel]*, Editura Librăriei „Ioan I. Stoica”, 1919.
- Rădulescu-Codin C.; Tuțescu, Ștefan, Kirileanu, Simion T., *Cântece voinicești și ostășești*, București, Editura Societății „Steaua”, 1910.
- Rădulescu-Codin, C., Tuțescu, Șt., Kirileanu, S.T., *Cântece voinicești și ostășești din colecțiile culese de d-nii ...*, București, Editura Casei Școalelor, 1940.
- Rădulescu-Codin, C., *Literatura populară. Volumul I. Cântece și descântece ale poporului*, ediție critică de Ioan Șerb și Florica Șerb, București, Editura Minerva, 1986.
- Rădulescu-Motru, Constantin, *Psihologia poporului român*, București, Editura Paideia, 1998.
- Reteganul, Ion Pop, *Trandafiri și vioarele. Culese și ordonate de ....*, ediția a II-a, Gherla, Tiparul și editura Tipografiei „Aurora”, 1891.

Romanescu, Gheorge, col., (editor), *Istorie militară românească*, București, Editura Militară, 1973.

Ruffini, Mario, *Istoria românilor din Transilvania*, București, Editura Proteus, 1993.

Rusu, Liviu, *Viziunea lumii în poezia noastră populară. De la resemnare la acțiunea creatoare*, București, Editura pentru Literatură, 1967.

Savel, Vasile, *Doine din război. Culegere și un cuvânt înainte de ...*, Arad, „Biblioteca Semănătorul”, Editura Librăriei Diecezane din Arad, 1925.

Sasu, Constantin, *În războiu și după războiu, Poezii populare de...*, Suceava, Tipografia „Școala Română”, 1919.

Safeș, Cornel I., *et alii, Armata Română în Războiul de Independență 1877-1878*, București, Editura Sigma, 2002.

Simionescu, Paul, *Etnoistoria. Convergență interdisciplinară*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1983.

Soricu, Ursu, I., *Poezia populară a războiului* (conferință radiofonică), în *Armata și mass-media*, Brăila, Editura Istros, 2013.

Stanciu, Victor, *Poezii populare din război. Dor, jale, satiră. Culese de la elevele Școlii civ. de fete din Arad de...*, Biblioteca „Semănătorul”, Arad, Editura Librăriei Diecezane din Arad, 1916.

Taylor, A.J.P., *Monarhia Habsburgică 1809-1918. O istorie a Imperiului Austriac și a Austro-Ungariei*, București, Editura ALLFA, 2000.

Tăslăuanu, Gheorghe I., *Comoara neamului, Volumul III, Cântece de dragoste, cântece de duh și cântece de cătănie*, București, Imprimeriile „Văcărești”, 1943.

Teculescu, Horia, *Pe Mureș și pe Târnave. Flori înrourate (doine și strigături) culese de...*, Sighișoara, Tipografia „Miron Neagu”, 1929.

Teodorescu, G. Dem., *Poezii populare române. Culegere de ...*, București, „Tipografia Modernă”, 1885.

Teodorescu-Kirileanu, S., *Cântece populare alese și orânduite de...*, Suceava, Editura și tipografia Societății „Școala Română”, 1920.

Toader Radu, *Pentru o etnologie militară*, în „Anuarul Institutului de Etnologie și Folclor «Constantin Brăiloiu», serie nouă, Tom 29, București, Editura Academiei Române, 2018.

Tocilescu, G. Gr., *Materiale folclorice. Volumul I. Poezia poporană. Partea I*, București, Tipografia Corpului Didactic, 1900.

Torrey, Glenn E., *România în Primul Război Mondial*, București, Meteor Publishing, 2014.

Tucă, Florian, dr., (coordonator), *Lirica Războiului de Reîntregire a Neamului*, București, Editura Sylvi, 1998.

Ursache, Petru, *Poetică folclorică*, Iași, Editura Junimea, 1976.

Ursache, Petru, *Etnoistorie și imagologie*, București, Editura Eikon, 2019.

Vasiliu, Al. (editor), *Literatură populară din Moldova*, ediție critică și studiu introductiv de Petru Ursache, București, 1984.

Voividca, Alexandru, *Folclor muzical din Bucovina, Volumul I, Repertoriul ritual-ceremonial vocal*, ediție critică și catalog tipologic-muzical de dr. Constanța Cristescu, Suceava, Editura Lidana, 2015.

Vrabie, Gheorghe, *Din estetica poeziei populare. Analize stilistice și literare*, București, Editura Albatros, 1990.

Vulcănescu, Mircea, *Dimensiunea românească a existenței*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1991.

Vulcănescu, Romulus, *Dicționar de etnologie*, București, Editura Albatros, 1979.

Wandruszka, Adam, *et alii*, *Monarhia Habsburgică (1914-1918), Volumul I. Dezvoltarea economică, administrația și sistemul juridica, forța armată*, Iași, Editura Polirom, 2020.

Wandruszka, Adam, *et alii*, *Monarhia Habsburgică (1914-1918), Volumul II. Popoarele Imperiului*, Iași, Editura Polirom, 2021.

Wandruszka, Adam, *et alii*, *Monarhia Habsburgică (1914-1918), Volumul III. Problema națională*, Iași, Editura Polirom, 2021.

Wunenburger, Jean-Jaques, *Imaginarul*, Craiova, Editura Aius, 2024.

Zamfir, Zorin; Banciu, Jean, *Primul Război Mondial*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1979.

Zodian, Vladimir; Pande, Adrian; Zodian, Mihai V., *Enciclopedie de istorie militară universală*, București, Editura Militară, 2006.

Zöllner Erich, *Istoria Austriei. De la începuturi până în prezent, Volumul II*, București, Editura Enciclopedică, 1997.